

ČAKAVSKO-ŠČAKAVSKI ODNOSI U ZAPADNOBOSANSKOJ GOVORNOJ ZONI

Među brojnim pitanjima koja stoje pred ispitivačima ikavskih govora kao cjeline, a posebno ikavskih šćakavskih govora, svakako su najinteresantnija ona koja se odnose na porijeklo tih govora. Pošto sam ja o ovim pitanjima opširnije pisao u studiji o ikavošćakavskim govorima zapadne Bosne (*Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, knj. I, Sarajevo 1975), ovdje ću ukazati samo na neke momente iz te rasprave, a koji mogu biti zanimljivi i za proučavaoce čakavskih govora.

1. Naziv »šćakavski« uveo je u našu nauku o jeziku Milan Rešetar, krajem prošloga vijeka, za one govore koji u svojoj fonetskoj strukturi imaju skupinu *šč* prema opšteštokavskoj grupi *št* : *ščene* : *štene*. Istina, po Rešetaru, ovaj naziv bi se mogao odnositi kako na *šća*-govore u granicama što-dijalekta tako i na *šća*-govore u granicama *ča*-dijalekta (v. *Primorski lektionari XV vijeka*, Rad CXXXVI, 101). Danas se pod tim nazivom podrazumijevaju samo oni govori u granicama štokavskog dijalekta koji u svojoj fonetskoj strukturi imaju sekvence *šč* i *žd* prema opšteštokavskim skupinama *št* i *žd*.

2. O problemu ikavskih govora diskusija je započeta još u prošlom vijeku i vođena je, sa nejednakim tempom i žestinom, nekoliko decenija.

Početak sedme decenije prošloga vijeka, upravo 1861, u Vukovom članku *Srbi i Hrvati*, a koji je objavljen povodom Šulekove rasprave objavljene pod istim naslovom u zagrebačkom »Nevenu« 1856. čitamo da su svi ikavci »negda bili Čakavci pak se posrbili poslije kad su Srbi iz Bosne i Hercegovine bježeći od Turaka navalili u njihove krajeve« (*Skupljeni gramatički i polemički spisi*, III, 464), a takvo mišljenje o ikavcima Vuk je i ranije zastupao (v. u istoj knjizi na str. 195 i 295).

Ovakvo Vukovo gledanje na naše dijalekte, i njihovo vezivanje za pojedine naše narode, dovodi se u vezu sa učenjem F. Miklošiča koji je smatrao da dijalekatska pripadnost određuje i nacionalnu pripadnost (isp. o tome u njegovoj knjizi: *Vergleichende Grammatik der slavischen*

Sprachen, I, 1879, na str. 329, kao i kod A. Belića u radu: *Jezičko jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca kod Dj. Daničića i njegovih savremenika, Daničićev zbornik*, SKA, posebna izdanja, knj. LX, Beograd-Ljubljana 1925, str. 32) što, naravno, ne počiva na naučnim dokazima i što nisu potvrdila docnija ispitivanja.

V. Jagić, nasuprot Vuku i Miklošiču, pošao je u svojim proučavanjima ovoga problema od shvatanja da su arhaičnije osobine za koje više ne znaju štokavski govori, ili on za to nije imao u ono vrijeme dokaza. a koje su potvrđene iz čakavskih govora, mogle nekada biti i štokavske, pa su vremenom u tom dijalektu nestale. Jagić je, zajedno sa Daničićem, zastupao mišljenje o jezičnom jedinstvu Srba i Hrvata, iako, opet, nije imao potpuno jasnu sliku o međudijalekatskim odnosima na našem jezičkom području (više o tome kod Belića, *op. cit.* 45—47).

Velike zasluge za rasvjetljavanje ovoga problema, problema odnosa između štokavskih i čakavskih govora, sa posebnim osvrtom na probleme vezane za ikavske šćakavske govore, pripadaju Milanu Rešetaru. U mnogim njegovim radovima dosta prostora je posvećeno upravo ovim problemima (up. njegov rad: *Die Čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen*, »Archiv für. sl. Phil.« XIII, kao i sintetičku studiju: *Der štokavische Dialekt*). U prvom ovdje navedenom radu Rešetar dopušta da su u nekim danas štokavskim oblastima (Slavonija i Bosna) ikavci šćakavci mogli nekada biti i čakavci, mada ni to nije sigurno, ali ni tada nije prihvatao mišljenje po kome su svi ikavci - čakavci. U radu *Der štokavische Dialekt* ovome problemu se posvećuje dosta prostora. Rešetar su u vrijeme pisanja navedenoga rada, početak dvadesetog vijeka, postali mnogo jasniji naši međudijalekatski odnosi, i ne samo na sinhronom presjeku.

On je tada spoznao da ima ikavaca-šćakavaca i na onim područjima naše jezičke teritorije koja nikada nisu bila u tješnjim vezama sa čakavcima. Uz to da ima i jekavaca šćakavaca. Sve to vodilo ga je na zaključak iskazan riječima: »... ja idem još dalje i mislim da je većina štokavskih dijalekata koji još danas češće upotrebljavaju *šč* nego *št*, a tako isto i *j* delimice m. *đ*, prava "štokavska,, a ne "poštokavljena,,; jer ako se i ti... štokavski šćakavci *đ* nahode u takvim krajevima gde se... u starije vreme svakako čakavski govorilo, to nikako ne dokazuje da je stariji čakavski dijalekat postupno poštokavljen...« (str. 134, v. i kod Belića: *O srpskim ili hrvatskim dijalektima*, Glas LXXVIII 1903, str. 138). Ovi šćakavci ikavci su u Bosni i katolici i muslimani, ali ne i pravoslavci. Rešetar tu konstatuje da je »od početka bilo pravih "štokavskih" dijalekata koji su pored štokavskih *ć—št—žd* redovno ili samo katkada imali reflekske *j—šč—žd* koji se nahode u "čakavskim dijalektima"« (*op. cit.* 134, Belić, *op. cit.* 139). Zajedno sa ovim osobinama, koje su mogle od iskona biti i štokavske, mogli su ići i različiti refleksi *ě*, uključujući i ikavski refleks.

Dakle, po Rešetar, ni šćakavizam, ni ikavizam u štokavskim govorima ne moraju biti čakavski nanosi. Te osobine mogle su da karakterišu i jedan dio štokavskih govora, i to od najstarijih vremena, tj. od

prvih njihovih javljanja u našim dijalektima. A postojanje tih i takvih osobina i u čakavskim govorima potvrđuje naše jezičko jedinstvo. Impulsi za pojedine evolutivne procese mogli su se začeti u ono vrijeme kada među našim dijalektima nije bilo ovako jasno ispoljenih razlika kao što je to danas; samo je pitanje gdje su neke od tih osobina dobile na kvantitetu, a donekle i kada su se i gdje one pojavile.

U vezi sa ovim Rešetarevim mišljenjem o šćakavskom i ikavskom problemu tijesno je vezano i Belićevo shvatanje štokavsko-čakavskih međudijalekatskih odnosa.

U *Dijalektološkoj karti*, objavljenoj 1905. (u današnjem Lenjingradu) Belić konstatuje da su govori između Cetine i Neretve na jednoj strani, kao i između Bosne i Vrbasa, na drugoj strani »sada štokavski« jer imaju *što* i *đ* prema čakavskom *ča* i *j*, ali ti govori, tj. ti ikavski govori, iako ne čine jedinstvenu govornu cjelinu, znaju za mnoge specifičnosti koje napominju njihovu davnashnju vezu sa čakavskim govorima; up. Belićeve riječi: »Svi će se složiti u tome, da ikavski govori, ma gde se nalodili predstavljaju neka odstupanja od susednih jekavskih govora. I gotovo su sva ta odstupanja čakavizmi« (*Dijalektološka karta*, 50, kao i *O srpskim ili hrvatskim dijalektima*, 124). Ikavski su govori vrlo rano postali štokavskim, još u ono vrijeme kada nisu između ovih naših dijalekata postajale tako uočljive razlike, up.: »nekada je bilo katolika štokavaca u Bosni i Hercegovini koji su od okolnih čakavaca-ikavaca primili ikavizam; a čakavci su opet primili štokavske osobine« (*O dijalektima*, 97). Istina, Belić podvlači da se na osnovu takvog sagledavanja ovoga problema ne smije izvoditi zaključak »da su osnovu tih govora činili čakavski dijalekti«, jer sama činjenica da je »u ikavskom govoru pobedio štokavski elemenat, pokazuje da je štokavaca bilo više nego čakavaca« (*Dijalektološka karta*, 54; *O dijalektima*, 97—98). Dakle, po Beliću, i ikavizam i šćakavizam u govorima koji pripadaju štokavskom dijalektu upućuju na njihove nekakve veze sa čakavskim govorima. Osvrćući se na Rešetarevu konstataciju da ima i štokavaca koji znaju za *šč* (ev. *žđ*) i *j*, Belić kaže da tu ne može biti sumnje o njihovom porijeklu. Kada ne bi bilo »sem tih dweju osobina (tj. *šč* i *j*, A. P.) više nijedne druge, piše Belić, one bi bile dovoljne da potvrde tačnost mojih tvrđenja da u ikavskim govorima Bosne i Hercegovine ima (sem ikavizma) crta koje napominju čakavske dijalekte« (*O dijalektima*, 130). I kao zaključak o ovim problemima da navedemo sljedeće Belićeve riječi: »Kada se zna: da se ikavizam nahodi samo u onim dijalektima za koje je pouzdano da se nahode u neposrednoj blizini čakavskih ikavskih dijalekata ili da su se nekad nahodili; da se zbog čakavizama koji se još i danas u njima u nejednakom stepenu nahode mora pretpostaviti i uzajamno mešanje među njima i, najzad, da se dobar deo čakavaca u Bosni, Hercegovini, Dalmaciji i Hrvatskoj *poštokavio* i izmešao sa ostalim štokavcima — onda je vrlo verovatno da su i štokavci u jednom delu svojih dijalekata pod neposrednim ili posrednim uticajem čakavaca, još u ono vreme kada *ě* nije prelazilo u drugim govorima u *je*, počeli da zamenjuju svoje *ě* sa *i*« (str. 134—135).

Kao što vidimo, prof. Belić i tu ikavizam dovodi u »posrednu ili neposrednu« vezu sa čakavskim govorima. Istina, on tu više nije tako kategoričan. Na Rešetarevo pitanje zašto i štokavci nisu mogli sami da razviju i ikavski refleks *č*, Belić odgovara da je pitanje pogrešno postavljeno: nije problem da li su mogli, nego da li se tako, i u tim govorima, i desilo. Za nas je ovdje značajno istaći da je prof. Belić već tada pretpostavio postojanje posebnog govornog tipa u sklopu štokavskih govora, onoga koji će docnije dobiti poseban tretman u našoj dijalektologiji — čakavskog govornog tipa, isp.: »Definitivnih sudova o ikavskome govoru, naravno, ne može još biti, ali je svakako potrebno o njemu reći ono što proističe iz onoga materijala koji danas imamo. Na prvome ću mestu ja ovde istaći ono što se javlja kao crta čistoga, starijega ikavskoga govora u Bosni i Hercegovini«. Mada je taj govorni tip danas zapljusnut mnogim osobinama susednih govora, kako jekavskih štokavskih, tako i čakavskih, on ima i svojih vlastitih osobina. To je stariji govorni tip. Pa ako se »hoće da govori o štokavskome govoru koji je ovde stajao pod uticajem čakavskoga i o čakavskome koji je poštokavljen, jasno je da se može govoriti o štokavskome govoru arhaičnijeg tipa koji je zadržao mnoge svoje stare osobine« (str. 141 podvukao A. P.). Ove misli nagovijestile su noviji pristup problemu čakavštine. Mada se tu još uvijek pomišlja na čakavske uticaje, čakavski problem sada dobija posebno mjesto u kompleksu štokavskih govora.

U radu o osnovnoj čakavskoj akcentuaciji (Glas SKA, knj. CLXVIII), koji je objavljen 1935. godine, čakavski problem dobiće značajno mjesto. Polazeći od materijala koji nudi izvrsna rasprava prof. Ivšića o posavskom čakavskom govoru prof. Belić konstatuje da je taj govor, to jest posavski govor, imao u svojoj strukturi *šč* mjesto praslavenskih skupina *stj* i *ski* odnosno skupine *sk* + *palatalni vokal*, zatim *žd* mjesto skupina *zđj*, *zgj* i *zg* + *palatalni vokal*; uz to tu je »č... zadržavalo svoju mekoću; mesto *tj* imao je *ć*, a mesto *dj* imao je *đ*. Dakle, imao je *đ*, *ć*, *šč*, *žd*, *č* (meko, č?). Glasovi *đ* i *ć* pokazivali su da je to štokavski govor; a glasovi *šč* i *žd* zbližavali su ga do izvesne mere sa čakavskim govorima, jer su ostali štokavski govori uproščavali *šč* i *žd* u *št* i *zd*. Meko *ć* bila je specifična osobina tih govora« (str. 35). Dakle, sada se govori o posebnom govornom tipu koji svojim fonetskim osobinama čine nešto zasebno u granicama štokavskog dijalekta. Taj govorni tip, prema Beliću, nalazio se »istočno od čakavskog dijalekta« u Slavoniji, Bosni i Dalmaciji, a od XIV vijeka on se miješa sa drugim štokavskim govorima u Bosni i Dalmaciji, a u Slavoniji se »sačuvao u većoj množini na jednom mestu« I kao zaključak o ovome problemu u pomenutoj Belićevoj raspravi čitamo da gde god »u ikavskim štokavskim govorima, i Dalmacije i Bosne, ima *šč* i *žd* mesto čakavskog *šč* i *žj* — pod pretpostavkom da *šč* ne potiče od ostataka kakvog čakavskog govora — tu ima tragova od nekadašnjih štokavskih govora onoga tipa kojega je i današnji ikavski posavski dijalekat« (str. 38—39). Za zapadnu Bosnu se ne isključuju ni neposredniji čakavski uticaji.

Vrijedno je ovdje i posebno istaći evoluciju Belićevog gledanja na ovaj dijalekatski problem. Šćakavski govori sada dobijaju posebno mjesto u našoj štokavštini.

O ovome problemu detaljno se raspravlja i u Belićevom radu *O značaju zapadnog štokavskog govora za istoriju srpskohrvatskog jezika* (»Južnoslov. filolog«, XXIII, 1958). Tu čitamo i ove retke: »Utvrdeno je, mislim, definitivno da zapadni govor u svom najsevernijem delu, tj. tamo gde se javlja u najarhaičnijim crtama, predstavlja štokavski govor izvesne vrste« koji ima *šč*, *žđ* i *ć*, *đ*, ali ne i *žj*, uz to taj govor je imao još i meko *č* (-*č*) i meko *dž* (*dž*). Ove osobine, zajedno za akcentuacijom, uključujući i čuvanje metatonijskog akuta, govore o starini toga govornog tipa u sklopu štokavskog dijalekta.

Što se tiče ikavizma, tu prof. Belić kaže da on smatra da se »*ika-vizam* prvobitno razvio u *bosanskom* zapadnom govoru, između Bosne i Vrbasa, pa da se odatle širio na sve strane«, i na kraju: »Na taj način ja smatram da je jedna od strukturalnih osobina zapadnog govora i *ika-vizam*« (str. 70).

Dakle, ni šćakavizam ni ikavizam, po ovom Belićevom shvatanju, nisu uneseni iz čakavskih govora, nego su organske, strukturne osobine jednog dijela štokavskih govora koji su u svojoj evoluciji znatno iza tipičnih štokavskih govora, onih hercegovačkog tipa. Istina, i među šćakavskim govorima uočavaju se razlike između onih posavskog tipa i zapadnobosanskih ikavskošćakavskih govora. Dok prvi znaju za metatonijski akut, neizmenjeno *l* na kraju sloga, očuvane sekvence *jt*, *jd*, starije oblike deklinacije; drugi u svim tim oblastima gramatičke strukture pokazuju više progresivnosti: metatonijski akut je skoro nepoznat; *l* redovno da je *-o* u finalnoj poziciji sloga; sekvence *jd*, *jd* < *jt*, *jd* obično daju *ć*, *đ*; procesi novoštokavskih obličkih ujednačavanja ovdje su široko rasprostranjeni. Pa i pored toga za neke osobine ovih bosanskih šćakavskih govora (*-j* m. *đ*, *jt*, *jd*, *j* m. *lj*, *vrebac*, *resti*) prof. Belić kaže da one pokazuju »da su se ovi govori na zapadu i jugu doticali sa čakavskim dijalektom« (str. 71, v. i njegov rad *Galički dijalekat*, str. 13—14).

Bez ikakve sumnje do ovakvog shvatanja problema o kojima je ovdje riječ prof. Belić je došao poslije dubljeg sagledavanja razvitka naših govora u bližoj i daljoj prošlosti, a za to su, svakako, imali značaja i radovi drugih poslanika u ovoj oblasti naše nauke o jeziku. U prvom redu prof. Ivšića o posavskom govoru.

Prof. Stjepan Ivšić u radu *Današnji posavski govor* (Rad JAZU, knj. 196), koji je objavljen 1913. godine, na prvim stranicama konstatuje da je posavski govor štokavski i da su se različiti refleksi *ě* u njemu samostalno razvili, kao posljedica »unutrašnjih, fizioloških uzroka« (str. 132). Prema tome, jasno je da iza toga slijedi zaključak po kome »ikavski izgovor ne treba da bude čakavizam« (str. 134). S obzirom na posavsku situaciju, a i opšti Ivšićev zaključak o posavskom govoru, jasno je da se tu ni pojava metatonijskog akuta ne dovodi u vezu sa čakavskim govorima. Taj akcenat je »prahrvatski ili prarspski«, a ne bilo kakav čakavizam (str. 135). Tako se gleda i na druge osobine: očuvano *l*

na kraju sloga, skupine *tj, dj < toj, doj; jt, jd u dojt, dojdem*. Sve su to osobine koje su ranije bile poznate i drugim štokavskim govorima. To vrijedi i za skupinu *šč*. Ono što vrijedi za fonetske i akcenatske osobine posavskog govora, vrijedi i za njegove oblike — u pitanju su stariji oblici koji su nekada bili poznati i svim drugim štokavskim govorima.

Mada posavski govor ima zajedničkih osobina sa čakavskim govorima, prema Ivšiću, tu nikako, osim eventualno pojave *j m. đ*, ne treba gledati ostatke čakavskog dijalekta.

Osvrćući se na tadašnje Belićevo shvatanje ovih problema, izneseno u njegovoj raspravi *O dijalektima*, prof. Ivšić kaže: »Prema tome svemu ne bih se složio s Belićem, koji drži, da su u nekim štokavskim govorima: *ikavizam, stariji akcenat, tj, dj* mjesto *ć i đ . . . šć* mjesto *št, j* mjesto *đ i stariji oblici . . . sve* sami *ostaci čakavski*« (str. 137, ispod teksta).

Kao što vidimo, Ivšić je na samom početku svoje naučne djelatnosti jasno razlučio štokavske i čakavske govore i šćakavskom govornom tipu odredio posebno mjesto u sklopu štokavskog dijalekatskog kompleksa. Za njega je i ikavizam u tim govorima samo jedna od mogućih zamjena staroga vokala *ě* koja se razvila samostalno, bez čakavskog uticaja.

Ivan Popović u *Istoriji srpskohrvatskog jezika* (Novi Sad 1952) prihvata mišljenje o postojanju čakavskih tragova u zapadnoj Bosni »na istoku do linije Una—Cetina ili možda čak i Vrbas—Cetina« (str. 87) jer na to upućuju brojni čakavizmi u govoru muslimana i katolika tih krajeva. Što se tiče ikavskih govora, Popović misli da smo u srednjem vijeku imali »širok pojas čakavaca-ikavaca u Lici, zap. Bosni i Dalmaciji« na koje se »u srednjoj Slavoniji, Bosni i Dalmaciji nadovezuju štokavci-ikavci, i to u zapadnom pojasu »ščakavski«, dalje na istok odatle u Bosni (zacelo između Bosne i Drine), u zapadnoj Hercegovini(zapadno od Neretve) i istočnoj Dalmaciji su obično štokavci-ikavci« (str. 94).

Prema tome za Popovića postoje i čisto štokavski ikavci kao i šćakavski ikavci.

Pavle Ivić u *Dijalektologiji srpskohrvatskog jezika* (Novi Sad 1956) ukazuje na postojanje u srednjem vijeku »u središnjoj oblasti bosanske države« govora sa *šč i j* (str. 179) koji su znali i za stariju akcentuaciju. Ti govori su tada imali prelazni karakter između štokavskih i čakavskih govornih tipova (str. 180), iako su već tada imali niz tipično štokavskih karakteristika kao *cr < čr*, *u < v^o*, *što, o < l*, a i čitav dalji njihov razvitak bio je izrazito štokavski (v. u: *Srpski narod*, 39).

Nešto šire o ovome problemu prof. Ivić govori u njemačkom izdanju svoje dijalektologije (*Die serbokroatischen Dialekte* I Mouton 1958). Tu čitamo: *In den heutigen westlichsten Gebieten Bosniens, indessen, die zum der Zeit nicht zu Bosnien, sondern zu den Kroatien gehörten hatten die Mundarten eine ausgeprägter čakavische Physionomie* (str. 196). Za ikavizam tu čitamo: *Das Auftreten von Ikavismen in beiden westlichen Zonen bedeutete ohne Zweifel einen Kontakt mehr mit den benachbarten čakavischen Mundarten* i u produžetku — *Selbstverständlich heißt dies nicht, daß der ikavische Ersatz von ě aus dem Čakavischen hierher übertragen wurde wie auch die Annahme eines um-*

gekehrten Einflusses nicht richtig wäre (isto 196), ali na izvjesne čakavske uticaje upućuju ne samo ikavizam i pojava *j m. d* nego i forme tipa *restem, zajat* i sl. (str. 199).

Prof. M. Stevanović u *Enciklopediji Jugoslavije* (knj. IV, s. v. *Jezik srpskohrvatski*) konstatuje da su zapadnobosanski ikavski govori »*dоследно šćakavski*« i da su im druge osobine mnogo bliže ostalim štokavskim govovima nego što je to slučaj sa posavskim ikavskim govorom. Bosanski ikavski govori ne znaju za metatonijski akut, a tragove starije akcentuacije tu nalazimo »*samo ukoliko je u pitanju dugi silazni akcentat (u bilo kome položaju) i kratki silazni u sredini reči*« (str. 503). Šćakavski govori, kao cjelina, predstavljaju jedan »*od najstarijih štokavskih poddijalekata koga je nestalo*«, ali koji je razvojnim putem dobio mnoge osobine štokavskog dijalekata.

Govoreći o problemima ijekavsko-šćakavskih govora istočne Bosne D. Brozović u drugoj knjizi *Hrvatskog dijalektološkog zbornika* (Zagreb 1966) ukazuje na značaj miješanja predstavnika istočnohercegovačkog govornog tipa sa predstavnicima zapadnog govornog tipa, tj. miješanja ijekavaca sa novoštokavskim osobinama i ikavaca koji nisu u svojoj evoluciji otišli tako daleko. U toj simbiozi, kada su istočnohercegovački govori preplavili mnoge zapadnije oblasti našega jezika, došlo je do međusobnih prožimanja ovih dvaju govornih tipova. Kao posljedicu tih ukrštanja imamo pojavu da se »*na velikim šćakav. ikavskim područjima zapadni (se) karakter ogleda tek u izoliranim ostacima nekadašnjeg sustava*« kao što su: *j m. d, jd, č* ili *ć = é*, ostaci stare deklinacije (str. 126).

U radu *O rekonstrukciji predmigracionog mozaika* Brozović konstatuje da je u »*četvorokutu Sava—Una—Kozara—Vrba*s morao postojati specifičan štokavski govor, sigurno s ikavskim razvojnim pravcem, šćakavski« koji je imao veze i sa posavskim šćakavcima i sa štokavcima, a i sa čakavcima s druge strane Une (str. 52).

Da su i šćakavizam i ikavizam rezultat evolucije jednoga dijela štokavskih govora mislim da je danas opšteprihvaćeno gledište u našoj nauci o jeziku. Drugo je pitanje kakvi su bili međusobni odnosi između čakavskih i štokavskih govora u zapadnobosanskim predjelima u ranijim periodima razvitka našega jezika. Tih dodira je bilo. To je nesumnjivo, kao što je danas izvjesno da ova zona nije nikada bila sastavni dio čakavske teritorije. Postojanje jednoga broja zajedničkih osobina, uključujući i one koje su danas tipično čakavske, govori samo o bliskosti ovih dvaju dijalekata, o njihovom zajedničkom nasljeđu koje je u različitim fazama razvitka ovih dijalekata, i u različitim njihovim govorima, moglo imati različitu sudbinu.

3. Istina, pisana riječ, nastala u mjestima koje danas pripadaju zapadnobosanskim šćakavcima, mogla bi da nas uputi i na drugačiji zaključak. Naime, u tekstovima koji su pisani u zapadnoj Bosni i potpisani u ime ljudi iz tih krajeva, nalazimo mnoge osobine koje se ne smatraju tipično štokavskim. To su osobine tipa: *meju, grajah; ča, zač; kadi* i sl.

(više potvrda navodi se u mom radu o zapadnobosanskim ikavskošćakavskim govorima). Ako bismo pošli od pretpostavke da pisana riječ, kakvu nalazimo u ovim tekstovima, odražava realnu sliku govornog stanja mjesta i vremena kada je ta pisana riječ nastala, zaključak bi bio da je ta govorna zona ranije bila sastavni dio čakavskog dijalekta, a da je poštokavljanje rezultat docnijih istorijskih promjena koje su bile zahvatile i ove krajeve. To bi, dalje, značilo da su u pravu oni koji i šćakavizam ove zone, i njen ikavizam, dovode u tješnju vezu sa čakavskim govorima. Drugačije rečeno, to bi značilo da je ova zona u predturskom periodu bila čakavska, a da se poštokavljanje vršilo postepeno naseljavanjem štokavaca iz istočnih krajeva. Ali, da odmah to istaknemo, takav zaključak ne bi bio zasnovan na sigurnim dokazima. Evo zašto: 1. Pisana riječ pruža podosta dokaza da ona nije produkt domaćeg življa. Pisari su mogli dolaziti iz različitih krajeva, prvenstveno čakavskih i u svoju pisanu riječ unosili su osobine svoga govora, a ne govora lica u čije ime su pisali. Otuda u toj pisanoj riječi odstupanja od govorne riječi i kada su u pitanju lična imena i neke druge riječi orijentalnog porijekla. 2. Smjena pisara, to jest uključivanje u pisarske poslove i domaćeg stanovništva, nosila je sa sobom i promjenu nekih jezičkih osobina. I to je dokaz da pisana riječ nije uvijek siguran pokazatelj govorne situacije. 3. Da poštokavljanje ovih krajeva nije rezultat kasnijih migracionih kretanja našega življa, pogotovo kretanje ijekavaca iz dinarskih predjela, pokazuju refleksi *ě* u ovim ikavskošćakavskim govorima. Naime, u fonetici ovih ikavaca ima podosta jekavskih zamjena *ě* za koje ni danas ne znaju ijekavci hercegovačke govorne zone, pa ni oni koji su dosta davno napustili matično govorno područje. To, opet, znači da susjedni ijekavci nisu ovim ikavcima nametnuli one jekavske oblike koje danas nalazimo skoro isključivo u njihovoj fonetici.

Prema tome, kao zaključak ovoga kratkog osvrtu na međusobne odnose čakavskih i šćakavskih govora u zapadnobosanskoj zoni moglo bi se reći da je nekih veza moglo biti. Naročito u pograničnim predjelima. Ali da te veze nisu imale odlučujućeg uticaja u formiranju zapadnobosanske šćakavštine, isto onako kao što takav uticaj nisu imali ni novopridošli ijekavci u ove krajeve. Cjelokupna struktura ovih govora upućuje na zaključak da su oni imali svoj vlastiti razvojni put, identičan u osnovi, putu ostalih štokavskih govora, ali sa znatno sporijim tempom unutaršnjeg razvoja. Postojanje nekih danas tipično čakavskih osobina u gramatici ovih govora može se dvojako tumačiti: ili su to osobine koje su nekada bile zajedničke i štokavskim i čakavskim govorima ili su, pak, to nanosi iz čakavskih govora kao posljedica različitih migracionih kretanja stanovništva ovih krajeva.